

Plan van aanpak

Onderdeel bij de module

Papa en mama uit elkaar; ik in de war

Praktijkproduct (PP)
Creatieve Therapie Drama
door Marloes van Lambalgen
S1570335
Hogeschool Utrecht
Mei 2012

Inhoud

1.	Onderwerp	3
2.	Het product	3
3.	Relevantie vanuit maatschappelijk perspectief	4
4.	Huidig hulpaanbod	5
5.	Relevantie vanuit beroepsmatig perspectief	6
6.	Doelgroep, adresgroep en evaluatiegroep	7
7.	De presentatie aan de adresgroep	8
8.	Het plan in een tijdschema	8
9.	Literatuur	15

1. Onderwerp

In mijn praktijkproduct zal ik een module ontwikkelen die dramatherapeuten kunnen gebruiken in therapie voor kinderen met gescheiden ouders. In mijn stage op het Speciaal Basisonderwijs heb ik gemerkt dat veel kinderen die in therapie komen onder andere de doelstelling hebben de scheiding van hun ouders een plekje te geven of dit te verwerken. Ik heb ervaren dat de problematiek hierbij complex kan zijn en ik niet goed wist waar ik moest beginnen. Ik zal mijn product op zo'n manier vormgeven dat dramatherapeuten handvaten hebben om hun therapie goed in te kunnen richten voor deze kinderen.

2. Het product

Het product zal een module omvatten voor dramatherapeuten om kinderen te ondersteunen in het leren omgaan en verwerken van de scheiding van hun ouders. De therapie zal gegeven worden in groepjes van drie á vier kinderen. Ik kies voor het werken in een groepje vanwege de volgende voordelen. Allereerst ervaren de kinderen dat ze niet de enige zijn met het probleem. Daarnaast kunnen ze hun ervaringen met elkaar delen en kan ook zo een situatie ontstaan waarin ze elkaar tips en ideeën geven.

De doelstelling van waaruit het product vorm krijgt, is de volgende:

Het kind heeft meer grip op zijn of haar situatie en kan hierover zijn of haar emoties verwoorden aan anderen.

De drama-therapeutische module wordt ontworpen in de setting van het Speciaal Basisonderwijs en zal gericht zijn op kinderen van zeven tot twaalf jaar. Ik kies voor een beperkte leeftijdsgroep zodat het product hier zo optimaal mogelijk op aansluit. Ik heb ervaren dat er op het SBO behoefte bestaat aan een module, welke kan worden geïmplementeerd kan worden in het bestaande onderwijsaanbod van de school. Deze module kan mogelijk ook aangeboden worden op het reguliere basisonderwijs.

Het product zal gebaseerd worden op het KIES programma, een spel- en praatprogramma dat gericht is op het Kind In Echtscheiding Situatie. Deze methode is goed gefundeerd en wordt positief beoordeeld door ouders. Kernpunten en thema's hieruit zullen de basis vormen voor mijn module. Thema's in het KIES programma zijn het leren begrijpen van de eigen situatie en de veranderingen hierin, hulp vragen, herkennen en omgaan met gevoelens, de situatie zoals hij nu is, hoe het kind daarin staat en wat de blokkades en kracht van het kind zijn.

Ook zal ik andere bestaande programma's gebruiken als inspiratiebron voor mijn module. Het helpboek 'Bang boos blij' bevat een reeks aan opdrachten en oefeningetjes die eventueel bruikbaar zijn voor het samenstellen van mijn module en ook 'JES! Het Zwolsche brugproject' bevat spelvormen die wellicht in mijn module passen of hiervoor een inspiratiebron zijn.

Het voordeel van het gebruik van dit bestaande aanbod is dat deze programma's vaak goed gefundeerd zijn, waardoor ik mijn module ook deels kan baseren op de lijn die in deze programma's aanwezig is.

De module zal tien sessies omvatten van 45 minuten, vormgegeven vanuit thema's per sessie en een hierbij aansluitende doelstelling. Het doel van de sessies is dat kinderen meer grip krijgen op de nieuw ontstane situatie na de scheiding, onder woorden leren brengen van emoties met betrekking tot de scheiding en het delen van deze emoties met peers.

Ik stel een aantal voorwaarden aan mijn product, waar het volgens mij sowieso aan moet voldoen. Ik heb ze nu als volgt omschreven:

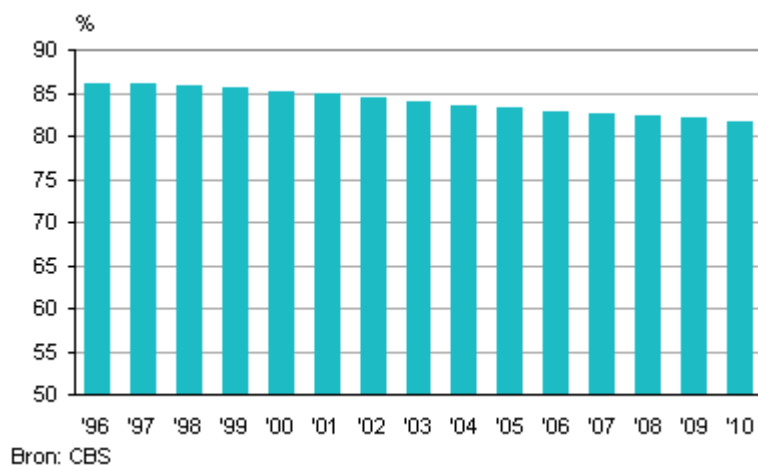
- Er wordt een kader geschetst van de situatie van het kind met gescheiden ouders

- Het product wordt vormgegeven in aansluiting op de ontwikkelingsfase van het kind
- De rouwtaken zoals beschreven door Fiddelaers-Jaspers (2007) zijn in aanmerking genomen in het product.
- De module is voldoende flexibel om het aan te passen aan het specifieke kind.

3. Relevantie vanuit maatschappelijk perspectief

Cijfers over scheidingskinderen

De afgelopen jaren zijn er steeds meer kinderen die niet meer bij beide ouders wonen. In onderstaande tabel is dit inzichtelijk gemaakt. In 2010 zijn er 569 duizend kinderen van 0-15 jaar die niet meer bij beide ouders wonen. Dit zijn er meer dan 145 duizend meer dan in 1996. Deze trend is vooral te wijten aan het aantal echtscheidingen van ouders (Stoeldraijer & Van Gaalen).

Figuur 1. Percentage van kinderen van 0-15 jaar dat bij beide ouders woont

In 2010 deden Spruijt en Kormos (2010) onderzoek naar het aantal kinderen dat een scheiding meemaakt. Zij constateren dat er per jaar 39 duizend minderjarige kinderen echtscheiding van de ouders meemaakt. Er zijn ook nog eens 18 duizend kinderen die betrokken zijn bij de decohabitatie van hun ouders. Dat zijn ouders die niet officieel getrouwd waren en uit elkaar gaan. In totaal zijn er dus ongeveer 57 duizend kinderen tot en met achttien jaar die een scheiding meemaken.

Gevolgen van een scheiding voor een kind

Op lange termijn gaat het met de meeste scheidingskinderen gelukkig weer goed, maar er is een minderheid die problemen houdt (Spruijt & Kormos, 2010).

Kinderen noemen zelf verschillende voor- en nadelen van een scheiding. Een aantal vindt het wel leuk dat ze de feestdagen nu op twee plekken vieren, dat er bij vader of moeder dingen mogen die niet bij de andere ouder mogen en dat er minder conflicten zijn tussen de ouders. Toch zijn er meer nadelen die kinderen noemen. Ze hebben er bijvoorbeeld moeite mee dat het gezin uit elkaar valt, ze worstelen met loyaliteit aan beide ouders en vinden het lastig dat ze wisselen van huis waardoor vrijetijdsbesteding lastig is. Ook de verhuizing van henzelf of een ouder brengt vaak nadelen met zich mee (Van der Gun & De Jong, 2006).

Wanneer de ouders van een kind uit elkaar gaan, volgt er bijna altijd een emotionele reactie van het kind. Emoties die op zo'n moment voorkomen zijn onder andere verdriet, boosheid, angst, schrik en een gevoel van schuld. Er zijn ook kinderen die niet direct een emotionele reactie tonen, maar pas wanneer hun ouders fysiek uit elkaar gaan, bijvoorbeeld wanneer de vader verhuist (Van de Gun &

de Jong, 2006).

Bij kinderen die problemen houden met de scheiding, zijn verschillende uitkomsten mogelijk. De kinderen kunnen externaliserende problemen vertonen, zoals agressief gedrag en vandalisme. Ze kunnen ook juist internaliserende problemen krijgen, zoals depressieve gevoelens, gevoelens van angst en een laag zelfbeeld. Verder kunnen kinderen problemen krijgen in vriendschapsrelaties. Een zwakkere band met de ouders, vooral vader, is een mogelijk probleem. Ook komen problemen op school voor, zoals het behalen van lage cijfers, concentratieproblemen en problemen in het contact met andere kinderen (Spruijt & Kormos, 2010).

Smulders-Groenhuijsen (2002) wijst erop dat kinderen het basisvertrouwen verliezen dat ze hebben opgebouwd met de ouders en het huis als de veilige omgeving voor hen. Er lijkt als kind een soort oneindigheid te zijn. Er is van alles mogelijk en je kunt van alles verzinnen als kind. Er wordt wel eens gezegd dat dit gevoel ophoudt wanneer de ouders van een kind scheiden. Daarmee wordt een stukje zorgeloosheid weggenomen.

Op het Speciaal Basisonderwijs zijn er veel kinderen die in therapie komen door of mede door problematiek die zij ondervinden met de scheiding van hun ouders. Ze hebben bijvoorbeeld problemen met de komst van nieuwe partners, zijn snel van streek omdat ze hun emoties met betrekking tot de scheiding niet in woorden kunnen uitdrukken, zijn bang dat hun ouders ook niet meer van hen houden of zijn ongeconcentreerd omdat ze zich druk maken over de situatie thuis.

4. Huidig hulpaanbod

Er zijn enkele grootschalige projecten mogelijk in Nederland, voor kinderen die met (echt)scheiding te maken krijgen. Dit is het KIES programma, het Zandkastelen programma en het JES programma.

Het KIES programma staat voor Kinderen In Echtscheiding Situatie. Het is een praat- en spelgroep ter preventie van problemen naar aanleiding van scheiding. Het KIES programma wordt gebruikt voor kinderen op de basisschool en voortgezet onderwijs (Spruijt & Kormos, 2010). Er wordt gewerkt aan herkenning vinden, weer grip krijgen op je eigen leven, hulp in de omgeving activeren en het verwerken van de scheiding (Snels & De Kort). Geïnspireerd op het KIES programma heeft een beeldende student van de Hogeschool van Utrecht een beeldende module ontworpen.

Het Zandkastelenprogramma is ontwikkeld voor kinderen van 6 tot 17 jaar en bestrijkt een hele dag. De ouders draaien in het laatste deel een half uurtje mee met het programma. Het gaat erom dat kinderen in een veilige omgeving leren omgaan met de scheiding door te leren praten over hun gevoelens en het idee krijgen dat hun emoties niet raar zijn, maar juist normaal. Er wordt gewerkt met een werkboekje waarin kinderen kunnen tekenen en schrijven en ook worden er rollenspellen ingezet (Geurts, Chênevert, & Anthonijsz, 2009).

Kits en Co is een groep voor kinderen van acht tot achttien jaar waar gesproken wordt over de scheiding en allerlei gedachten verwoord worden. Een vergelijkbaar project is Groepshulpverlening Kind en (echt)Scheiding. Hierbij leren kinderen door middel van groepstherapie beter omgaan met de echtscheiding van hun ouders, onder leiding van een psycholoog (Geurts, Chênevert, & Anthonijsz, 2009).

Verder is er nog het Children of Divorce Intervention Plan. Het doel van deze interventie is kinderen van zes tot acht jaar na een (echt)scheiding een veilige groep te bieden, waarin ze begeleid kunnen worden bij het herkennen en uiten van emoties. Verder is er aandacht voor het stimuleren van begrip, het versterken van coping vaardigheden en het versterken van de zelfperceptie belangrijk (Geurts,

Chênevert, & Anthonijsz, 2009).

JES! Het Zwolsche brugproject is gericht op kinderen en hun ouders na de scheiding. De training bevat een oudercursus en een kindercursus. In beiden staat het kind centraal. In de kindercursus draait het om het herkennen van en omgaan met emoties en mogelijke irrationele ideeën. Ook is er aandacht voor communicatieve vaardigheden. Er worden hiervoor speelse werkvormen ingezet (Spruijt & Kormos, 2010).

Kinderen vanaf vijf jaar kunnen ook het programma 'Kinderen scheiden ook' volgen. Dit is een project waarbij er groepstherapie is voor de kinderen en waarbij ook de ouders hulp krijgen om hun kinderen goed te kunnen begeleiden in de periode na of van de scheiding (Geurts, Chênevert, & Anthonijsz, 2009).

Er is een helpboek beschikbaar, namelijk 'Bang Boos Blij' waar kinderen zelf mee aan de slag kunnen. Hierin zitten allerlei vragen en spelletjes verwerkt die kinderen kunnen doen en waarmee ze wat meer greep kunnen krijgen op hun situatie (van Apeldoorn et al., 2003).

In Amerika is er een artikel gepubliceerd met betrekking tot kinderen in scheidingssituaties en het gebruik van film in therapie. Hierin werden er vooral films gekeken en besproken, waardoor de kinderen emoties leerden herkennen en benoemen. Ook werd in dit project met een groepje kinderen gewerkt, waardoor er onderling ook herkenning kon zijn (Marsick, 2010).

Naast alle bovengenoemde programma's zijn er ook specialisten die binnen een eigen bedrijf veel met scheidingskinderen werken. Hieronder zijn er veel die ook spelvormen hanteren om de kinderen te helpen met de verwerking.

Er is nog geen dramatherapeutische module of methode ontwikkeld voor kinderen in scheiding. Wel wordt er in bovenstaande programma's vaak gewerkt met creatieve werkvormen, waaronder drama. Voor een kind is het belangrijk om al spelende te kunnen verwerken wat het in de scheiding meemaakt. In het spel kan het kind experimenteren met het verloop van de gebeurtenis, de afloop ervan en de emoties die hierbij komen kijken (De Vos- van der Hoeven).

Wanneer je de inhoud van bovenstaande programma's bekijkt, zijn er een aantal aspecten waar aandacht voor nodig is, volgens hen. Het leren herkennen en benoemen van emoties is belangrijk. Ook het werken in een groepje met lotgenoten wordt positief gewaardeerd; opmerkelijk is dat alle bovenstaande programma's in groepjes kinderen werken.

5. Relevantie vanuit beroepsmatig perspectief

Er zijn verschillende spelgroepen, maar een module of werkwijze die specifiek gericht is op dramatherapie ontbreekt vooralsnog. De KIES methode is wel eens omgezet naar een beeldende vorm, maar voor de dramatherapeut is er vooralsnog geen product ontwikkeld dat geschikt is om voor therapie te gebruiken en dus ook ingebed kan worden in de therapiesetting.

Op het SBO zijn er veel kinderen die voor therapie aangemeld worden vanwege scheidingsproblematiek. De dramatherapeut kan op speelse manier de kinderen helpen met deze problematiek. Juist wanneer het moeilijk is emoties te uiten of te praten over een heftige gebeurtenis als een scheiding, is het fijn voor kinderen als ze hier niet direct woorden aan hoeven te geven, of op directe vragen te antwoorden. Ze kunnen hun emoties en associaties projecteren in drama op bijvoorbeeld de rol die ze spelen of de pop die ze in poppenspel gebruiken. Daarnaast kan een kind door de scheiding in de war raken en het overzicht over zijn of haar situatie

verliezen. In drama heb je de middelen om het kind overzicht te geven van de situatie, bijvoorbeeld door een familieopstelling te maken of een situatie rustig na te spelen.

Er is op dit moment dus nog geen module die specifiek geschikt is voor dramatherapie, terwijl er in de praktijk wel veel kinderen zijn die met scheidingsproblematiek te maken hebben. Voor dramatherapeuten lijkt het dus relevant om een dergelijke module beschikbaar te hebben.

6. Doelgroep, adresgroep en evaluatiegroep

Doelgroep

De doelgroep van mijn product zijn kinderen in de basisschoolleeftijd, van ongeveer zeven tot twaalf jaar. Indicatie om met de therapie mee te doen is dat de ouders gescheiden zijn en de kinderen behoefte hebben aan begeleiding in het proces dat hierop volgt. Ik ontwikkel de module in en voor het Speciaal Basisonderwijs, wat betekent dat de kinderen die eraan meedoen enige achterstand hebben op sociaal-emotioneel niveau en/of theoretisch minder goed zijn.

Kinderen van zeven tot twaalf jaar functioneren volgens Piaget in het concreet-operationele stadium. Dat betekent dat de kinderen op cognitief niveau denkstructuren ontwikkelen die georganiseerde acties mogelijk maken. Het kind is dus steeds meer in staat de wereld om zich heen te ordenen en in categorieën onder te brengen. Het kind kan dus in concrete situaties adequaat handelen en reageren, maar ze zijn nog niet in staat hierover abstract te denken. Dat is iets wat zich in het formeel-operationele stadium ontwikkelt, vanaf ongeveer twaalf jaar (Verhofstadt-Denève, 2003). Bowlby spreekt over de ontwikkeling in hechtingsfasen. Hij beschrijft dat een kind na het derde jaar gezond hechtingsgedrag begint te vertonen. Een kind heeft op dat moment genoeg ervaringen opgedaan met de interactie van de moeder en heeft daardoor geleerd dat ze ook weer terugkomt wanneer ze even weggaat. De kinderen zijn door die ervaringen in staat hierop te anticiperen (Verhofstadt-Denève 2003). Tussen de acht en twaalf jaar beginnen kinderen de hen omringende wereld redelijk te begrijpen. Ze maken zich ook wat meer los van hun ouders en ontdekken waar ze zelf goed in zijn en wat ze leuk vinden om te doen. Ze beginnen een eigen wereldje te creëren waarin de ouders niet altijd meer deelnemen. Toch is het belangrijk dat ze emotioneel gezien een goede band hebben met hun ouders en het idee hebben bij hen terecht te kunnen. Ook ligt er een risico verbonden doordat kinderen veel begrijpen. Ze begrijpen soms meer dan ze emotioneel gezien kunnen verwerken (Smulders-Groenhuijsen, 2002).

Weliswaar is het zo dat ik mijn product ontwikkel in de praktijk op een Speciale basisschool, waar de kinderen veelal een lager ontwikkelingsniveau hebben dan hun kalenderleeftijd aangeeft. Bovendien kunnen kinderen als gevolg van een scheiding een terugval naar een eerder ontwikkelingsniveau laten zien (Spruijt & Kormos, 2010).

Magisch denken komt wel regelmatig voor bij kinderen in scheiding, terwijl dat eigenlijk bij een vroeger ontwikkelingsstadium past, namelijk tussen de twee en zeven jaar. Ze denken bijvoorbeeld dat als ze maar lief genoeg zijn en voortaan hun kamer altijd opruimen of helpen bij de afwas, de andere ouder wel weer terug zal komen (Snels & De Kort; Singendonk & Meesters, 2002; Spruijt & Kormos, 2010).

Evaluatiegroep

In mijn evaluatiegroep betrek ik allereerst de dramatherapeute die werkzaam is op het Speciaal Basisonderwijs waar ik mijn module vormgeef. Haar naam is Geesje Jaakke. Zij kent de school, de organisatie en de kinderen. Ook herkent zij de doelgroep die ik beschrijf; ze komt deze kinderen in de dagelijkse praktijk veel tegen. Ook is zij zeer enthousiast de module zelf te gaan gebruiken, dus ze

zal hier kritisch naar kunnen kijken.

Daarnaast wil ik nog een andere dramatherapeute betrekken, die tijdelijk op het SBO gewerkt heeft. Zij heet Gerliene Griffioen. Zij kent de doelgroep waarover ik spreek en heeft ook eerder al met kinderen gewerkt. Door haar feedback krijg ik een breder draagvlak van dramatherapeuten die ervaring hebben met de doelgroep.

Omdat ik de KIES methode als inspiratiebron wil gebruiken voor mijn module, heb ik een KIES coach benaderd voor mijn evaluatiegroep. Omdat het KIES programma goed gefundeerd is en positief beoordeeld wordt, zal zij met een professioneel oog kunnen kijken naar mijn module en zal zij de samenhang tussen de doelgroep, de thema's en bijbehorende sessies kunnen beoordelen. De KIES coach die dit voor mij zal gaan doen heeft een eigen praktijk voor kindertherapie en verzorgt hiernaast het KIES programma voor groepjes kinderen. Haar naam is Monique Schreuder.

Voor mijn product is het ook van belang dat er iemand naar kan kijken die meer zicht heeft op het rouwproces en verliesverwerking bij kinderen. Anja Kaarsgaren is psycholoog en heeft veel ervaring op dit gebied. Zij zal als laatste deelnemen aan mijn evaluatiegroep. Een mooie bijkomstigheid is dat zij tevens KIES coach is en dus ook dat programma kent.

Adresgroep

Ik ontwikkel mijn module voor dramatherapeuten die werkzaam zijn met de doelgroep kinderen en in hun werkveld ook te maken hebben met kinderen die problemen ondervinden door de scheiding van hun ouders. Specifiek is de module te gebruiken voor dramatherapeuten in het SBO, maar het is ook mogelijk deze in te zetten bij kinderen op het reguliere basisonderwijs.

7. De presentatie aan de adresgroep

Aangezien ik mijn product ontwikkel op SBO De Prinsenhof, wil ik het graag in die omgeving presenteren. Ik zal een korte presentatie organiseren, waarbij in ieder geval mensen vanuit de zorgkant van de school aanwezig zijn. Dat houdt in dat in ieder geval de Intern begeleiders en de dramatherapeut uitgenodigd zal zijn. Daarnaast zal ik ook de dramatherapeuten uit mijn evaluatiegroep en andere geïnteresseerde dramatherapeuten uitnodigen.

In mijn presentatie wil ik mijn module laten zien, iets over het proces vertellen en deze overhandigen aan de dramatherapeut van de school. Door voor de school een beeld te vormen van mijn module, kunnen zij ook inschatten welke kinderen hier in de toekomst baat bij kunnen hebben en hoe het project een plaats kan hebben binnen de school.

8. Het plan in een tijdschema

Ik heb in totaal 420 uur om mijn plan uit te voeren. Ik heb allereerst een schema met mijlpalen. Dat is het volgende:

Week 10: Voltooien plan van aanpak

Week 11: Start in de praktijk

Week 14: Concept module voltooien

Week 16: Module afronden en opsturen aan de evaluatiegroep

Week 20: Inleveren PP

Verder heb ik per week uitgewerkt wat ik moet doen, met de bijbehorende uren en de mensen die bij

deze acties betrokken zijn. Dit is een werkdocument, dus ik kan mijn planning blijven bijstellen.

Week/datum	Project/fase	Activiteiten	Geschatte uren per activiteit	Contact met:
5	Vooronderzoek	Startcollege Brainstormen Verkenning van het onderwerp Praktijk benaderen SLO bijeenkomst	1 uur 10 uur 20 uur 30 minuten 2 uur	Geesje Jaakke (stagebegeleider 3 ^e jaar)
6	Vooronderzoek	Begin maken plan van aanpak Theoretisch vooronderzoek Mailcontact met consulent Intervisie	5 uur 10 uur 15 min. 2 uur	
7	Vooronderzoek	Plan van aanpak vervolgen Gesprek consulent Mensen in de praktijk benaderen Vooronderzoek Contact met praktijkplek	5 uur 30 min. 1 uur 10 uur 30 min.	Gemmy Willemars KIES coach bureau LEF, psychologen praktijk
8	Lesvrije week			
9	Vooronderzoek	Brief schrijven aan ouders van deelnemers aan de module Reistijd PH Gesprek IB'ers PH* Gesprek praktijkbegeleider Oudergesprekken plannen PH	30 min. 2 uur 30 min. 15 min. 15 min.	Hannie en Thea Geesje Ouders van deelnemers module

		Concept module schrijven	3 uur	
		Vooronderzoek	5 uur	
		Plan van aanpak schrijven	5 uur	
		Intervisie	2 uur	
10	Vooronderzoek/ Uitvoering	Plan van aanpak voltooien	7 uur	
		Reistijd PH	2 uur	
		Oudergesprekken voorbereiden/leerling volgmappen bestuderen	4 uur	
		Oudergesprekken plus verslagleggen hiervan	2,5 uur	Ouders van deelnemers project
		Contact met docenten PH	1 uur	
		Start maken concept module	2 uur	
		Vooronderzoek	8 uur	KIES coaches
		Contact met KIES coaches	15 min.	
		Plan van aanpak versturen en gesprek hierover plannen		Gemmy Willemars
		Gesprek met Gerliene plannen	15 min.	Gerliene Griffioen
		Andere professionals benaderen	1 uur	
11	Uitvoering	Herschrijven plan van aanpak	3 uur	Gerliene
		Gesprek Gerliene	3 uur	
		Oriëntatie op werkvormen	1 uur	
		Vervolg concept module	2 uur	
		Vooronderzoek	5 uur	
		Reistijd PH	2 uur	
		Leerlingvolgmap lezen	1 uur	
		Gesprekken met docenten	1 uur	Docenten PH

		Sessie 1 voorbereiden	1 uur	
		Sessie 1 uitvoeren	45 min.	
		Sessieverslag schrijven	1,5 uur	
		Specialisten benaderen en afspraken plannen	1 uur	
		Verslaglegging gesprekken	1 uur	
		Intervisie	2 uur	
12	Uitvoering	Gesprek Geesje	30 min.	Geesje
		Vervolg uitschrijven module	5 uur	
		Onderzoek naar rouwproces/rouwtaken	5 uur	
		Emoties in scheidingsproces	10 uur	
		Reistijd PH	2 uur	
		Sessie 2 voorbereiden	1 uur	
		Sessie 2 uitvoeren	45 min.	
		Sessieverslag schrijven	1,5 uur	
		Onderzoek naar groepsproces en verbinding	10 uur	
		Verslaglegging gesprekken	1 uur	
		Contact met docenten PH	30 min.	Docenten PH
		Start met maken van procesverslag	2 uur	
		Contact met KIES coaches	15 min.	Nelly en Maaïke
		Vorbereiden gesprek KIES coaches	1 uur	
13	Uitvoering	Reistijd voor gesprek KIES coach	2 uur	
		Gesprek KIES coaches/kindertherapeuten	1 uur	Monique Schreuder

		Reistijd PH Sessie 3 voorbereiden Sessie 3 uitvoeren Sessieverslag schrijven Onderzoek Concept module verder vormgeven Gesprek Geesje Contact leggen met Stichting Jonge Helden/professionals die met dit programma werken Verslaglegging gesprek Contact met docenten PH Vervolg procesverslag Intervisie Psycholoog benaderen voor evaluatiegroep	2 uur 1 uur 45 min. 1,5 uur 20 uur 10 uur 30 min. 1 uur 2 uur 30 min. 2 uur 2 uur 30 min.	Geesje docenten PH Anja Kaarsgaren
14	Uitvoering	Reistijd PH Sessie 4 voorbereiden Sessie 4 uitvoeren Sessieverslag schrijven Onderzoek Concept module voltooien Contact met Geesje Procesverslag bijwerken	2 uur 1 uur 45 min. 1,5 uur 20 uur 15 uur 1 uur 2 uur	Geesje
15	Uitvoering	Reistijd PH Sessie 5 voorbereiden Sessie 5 uitvoeren	2 uur 1 uur 45 min.	

		Sessieverslag schrijven	1,5 uur	Geesje Docenten PH
		Onderzoek	20 uur	
		Vervolg module schrijven	20 uur	
		Gesprek Geesje PH	30 min.	
		Contact met docenten PH	15 min.	
		Procesverslag bijwerken	1 uur	
		Intervisie	2 uur	
16	Afronding	Reistijd PH	2 uur	Evaluatiegroep
		Sessie 6 voorbereiden	1 uur	
		Sessie 6 uitvoeren	45 min.	
		Sessieverslag schrijven	1,5 uur	
		Module afronden	40 uur	
		Module opsturen naar evaluatiegroep	15 min.	
		Procesverslag bijwerken	2 uur	
17	Presentatie	Vorbereiden en vormgeven van de presentatie	10 uur	
		Intervisie	2 uur	
		Reistijd PH	2 uur	
		Sessie 7 voorbereiden	1 uur	
		Sessie 7 uitvoeren	45 min.	
		Sessieverslag schrijven	1,5 uur	
18	Lesvrije week			
19	Afronding	Feedback verwerken van de evaluatiegroep	20 uur	
		Presentatie PP	5 uur	
		Evaluatie intervisie	2 uur	
		Gesprek met consultant	0,5 uur	
		Onderbouwend verslag	10 uur	

		schrijven		
20	Afsluitend	Alle verslagen afronden Inleveren PP	26,25 uur	
	Totaal		420 uur	

* PH = SBO De Prinsenhof

9. Literatuur

Boeken

Fiddelaers-Jaspers, R. (2007). *Jong verlies: rouwende kinderen serieus nemen*. Kampen: Uitgeverij Ten Have.

Smulders-Groenhuijsen, L. (2002). *En ze leefden nog lang en gelukkig: kinderen en scheiding*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Spruijt, E., Kormos, H. (2010). *Handboek scheiden en de kinderen: voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Van Apeldoorn, S., van Lith, L., Overgaauw, B., Visser, M. (2003). *Bang Boos Blij: een helpboek voor als je ouders zijn gescheiden*. Bussum: Trude van Waarden Producties bv.

Van der Gun, F., De Jong, L. (2006). *Echtscheiding: kiezen voor het kind: in gesprek met kinderen over hun ervaringen na de scheiding van hun ouders*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Verhofstadt-Denève, L., Van Geert, P., Vyt, A. (2003). *Handboek ontwikkelingspsychologie: Grondslagen en theorieën*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Artikelen

Geurts, E., Chèvenert, C. Anthonijsz, I. (2009). Te weinig gespecialiseerde hulp bij moeizame scheiding: inventarisatie hulpaanbod bij scheidingsproblemen. *Jeugd en Co Kennis*, 3 (3), p. 30-43.

Marsick, E. (2010). Cinematherapy with preadolescents experiencing parental divorce: A collective case study. *The Arts in psychotherapy*, 37, p. 311-318.

Websites

Stoeldraijer, L., Van Gaalen, R.

Steeds minder kinderen wonen bij beide ouders

<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2012/2012-3562-wm.htm>
30 januari 2012

Snels, N., De Kort, M.; KIES – Kinderen in Echtscheiding Situaties

<http://nji.nl/smartsite.dws?id=37990&recordnr=361&adlibtitel=KIES%20-%20kinderen%20in%20echtscheidingssituaties&setembed=>
30 januari 2012

De Vos-van der Hoeven, T.

Verwerken

<http://www.opvoedadvies.nl/verwerken.htm>
20 maart 2012

Stoeldraijer, L., Van Gaalen, R.; Steeds minder kinderen wonen bij beide ouders

<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2012/2012-3562-wm.htm>
30 januari 2012

Praktijkcontacten

SBO De Prinsenhof
o.a. Dramatherapeute
Geesje Jaakke
g.jaakke@cso-deprinsenhof.nl

Praktijk Filosens
Kindertherapeut/KIES coach
Monique Schreuder
www.filosens.nl

Onafhankelijke dramatherapeute
Gerliene Griffioen
Tijdelijk werkzaam bij Lucertis
Tevens werkzaam geweest bij SBO De Prinsenhof
g.griffioen@gmail.com

Anja van Kaarsgaren
Psycholoog/KIES coach
info@psycholoogkaarsgaren.nl